

Nizami Gəncəvi - 880

Dünya şöhrətli Nizami Gəncəvi

Baba BABAYEV,
filologiya elmlər doktoru

(Əvvəli ötən sayımızda)

“Bir Allaha şükürlər olsun ki, tür-kəm”, deyən Mahmud Kaşğari ərəblərə türk dilini öyrətmək məqsədi ilə “Divani-lügət-it türk” əsərini yazaraq dövriyyəyə buraxdı.

Burada Kaşğarinin bəxti gətirdi, məramının miqyası, əhatə dairəsi genişləndi və sərhədləri aşıb ayrı-ayrı çoxsaylı ünvanlarda qərar tutdu. Əsər əslində türkün öz dilini, tarixini, folklorunu, ədəbiyyatını, mənəviyyatını, coğrafiyasını öyrənməsi, bilgilər al-dıqca qürur duyması və ən xoş anında da, ən çətin məqamında da fəxrlə Kaşğari kimi “Bir Allaha şükürlər olsun ki, tür-kəm” deməsi üçün misilsiz məxəz oldu.

Bəs mütəfəkkir Nizaminin xələfi olan Əlişir Nəvai nə işlər gördü? Böyük Ə.Nəvai də bu yöndə çiyinlərini ağır yük altına verərək türk dilində ilk “Xəmsə” yaratdı. Doğma ana dilinin potensial vüsətinin “Şahnamə” ilə yanaşı “Xəmsə” zirvəsini də fəth etməyə qadir olduğunu sübuta yetirdi. Bununla kifayətlənməyib yeni, irəliyə doğru bir addım atdı, ədəbi-poetik təsdiqini elmi-publisistik düşüncələri ilə tamamladı.

Möhtəşəm bir əsər - “Mühakəmə-tül-lügətəyn”i yazdı.

Sələfləri Y.Balasaqunlu, M.Kaşğari kimi, Əlişir Nəvai də heç bir millətin dilinə, adət-ənənəsinə qara eynək arxasından baxmadan şüküranlıqla doğma ana dilinin fikri ifadə etmək baxımından özünə, idrakına xas üstünlüklərinə, yəni ki, özünəməxsus fərqli cəhətlərinə diqqət yetirdi. Klassik şair Nəvai özü demişkən “qələmim ürəyimin qanı ilə yazdı bu naməni”. Mənəvi sərəvtlər də, torpaqlar da, türkü türkə qaytaran kitablar da qanla başa gəlmiş. (30 il qarı düşmənimiz erməni faşistlərinin işğalı altında qalan (1992-2020) doğma Dağlıq Qarabağ torpağımız 44 gün müddətinə (27 sentyabr-9noyabr 2020) üç minə yaxın şəhid qanı tökülməklə geri alındı. B.B)

Nizami Dinlər tarixini, elmi-nücumu, tibb elmini, həndəsəni, məntiq, fiqh kimi dövrün elmlərinə aşına olmuşdur.

Nizami Şərq ədəbiyyatında hərtərəfli təsvir edilmiş müsbət qadın su-

rətləri yaradan ilk sənətkardır. “Xosrov və Şirin” (1180), “Leyli və Məcnun” (1188) poemalarını şair ilham pərisinin ona divan tutduğu vaxtlarda, hökmdarların xahiş-istəyini də nəzərə alsaq təkcə bunlar kifayət etməz.

Nizami sevən insan, fitri istedad sahibi olaraq sevdalı ömür yaşamış, həm dəli, həm də ağıllı hisslər onun əqlinə hücum çəkərək hakim kəsilmiş:

Gecə xəlvətə bizə
sevgili yar gəlmiş idi,

Və ya:
Üzü aydan da gözəl
nazlı nigar gəlmiş idi.

Eşqdir mehrabı uca göylərin,
Eşqsiz, ey dünya, nədir dəyərin?!

“Ayüzlü nigarım kimə mehman olacaqsan?”, “Sənsiz” kimi inciləri yazarkən gözəli göz-gözə görüb, ona vurulub, İlahidən gələn vəh kimi bu misraları yazdıqdan sonra Şirin, Leyli kimi azadlıqsevən, daxilən nəcib, zərif, incə, gözəl, ağıllı, məhəbbətləri yolunda ölümə getməyə hazır olan tarixi obrazlar yaratmağa nail olmuşdur. Bu əsərlər yazılarkən ilhamlı misralarla vəsf olunan qəhrəmanların işıqlı humanist arzuları ülvü gözəllik və mərhəmət, xeyirxahlıq ideallarına xidmət edən, gəncləri, sevənləri arzuları, haqq işləri yolunda cəsarətlə mübarizə aparmağa səsləyir. Bu iki nakam məhəbbət dastanında nisgil, həsrət sevdanın düşməni deyil, əksinə onu daha da böyüdən, nəhəngləşdirən, ilahiləşdirən bir duyğudur. Getdikcə (süjet xəttinin gedişatında) daha da acılanan həsrətin yaxıb-yandıran dad-ləzzətini, üzləri, qəlbləri qarşan alovunu belə hiss etdirir hicran əzabını anladan sətirlər. Acısı yandıran, ağrısı sızıldan həsrətə rəğmən mükafat kimi görünür Nizami sevdası. Nizami Gəncəvinin bu iki sevgili poemasının beytlərində, bəndlərində sevgi insanı İnsan edən, özünü tanıdan, dərd-sərini, gizlinterini, təkcə özləriylə (Şirin və Leyli) bölüşmək, paylaşmaq dərinliyinə qədər endirə bilən bir duyğudur.

İlk baxışda qəhrəmanları həsrətin acısından şikayət təsiri bağışlasa da, dəfələrlə mütaləyə etdikcə, fəqət sevgi deyilən “dərd-sərin” günbəgün yekəlib bu həsrəti boğaraq qədər sarıldığını, onun gücünə var olduğunu müşahidə edirsən. Şirin və Leylidə səmavi məhəbbət, sevgi var. Sevdaninsa, təbii ki, astartı, üzü, qəlpə, əsli olmur. Sevənin sevgilisi baş tacıdır, göz bəbəkləridir, canıdır, qanıdır, nəfəsidir Şirin və Leyli kimi.

Sevginin ləzzəti uzaqdan sevmək, əlinə toxunmadan ruhuna gözlər ilə nüfuz edərək alışıb-yanaraq məqama yetməkdir. Sevdanı ucaldan əlçatmazlıq və həsrətdir.

Nizami feodal qayda-qanunlarını, ənənələrini pozaraq, hökmlər dünyagörüşünün əleyhinə gedərək ülvü, saf məhəbbəti, sevənlərin arzularını ilk dəfə olaraq cəsarətlə ilahiləşdirmiş, fədakar, dönməz məhəbbəti sövqlə tərənnüm etməyə uğurla nail olmuşdur. Gözəllərin gözəlliyinə, nəcibliyinə, zəka və idrakına, düşüncə və sədaqətə elə əbədi himn yaratmışdır ki, hətta, sələf və xələfləri Danteni, Petrarkanı, Şekspiri, Puşkini geridə qoy-

muşdur. Söz savaşına qalxansız, od saçı qılınc ilə fateh kimi hücumu girmişdir.

Poeziyası ilə bədii və fəlsəfi fikrin inkişafına Nizami Gəncəvinin göstərdiyi ölçüyə gəlməz köməyi təsəvvür etmək çətindir. Doqquz əsrə yaxındır ki, hər yeni nəsillə mütəfəkkir şairin ölməz əsərlərini öz dövrünün ədəbi hadisəsi kimi dəyərləndirir. Şairin qələmindən çıxmış poetik irs bədii yaradıcılıq və fəlsəfi fikrin inkişafı üçün misilsiz xəzinə, tükenməz ilham mənbəyi olmuşdur. Nizami öz xarakter xüsusiyyətləri, ictimai mənşələri, habelə dünyagörüşləri ilə bir-birindən tamamilə fərqlənən (Bəhram, Şirin, Leyli, Fərhad, Məcnun, Nüşabə, İsgəndər və.s.) dünya miqyaslı obrazlar yaratmışdır. Təbii ki, mövzu

seçmək sənətkarın üslubu, ideyası və qabiliyyətindən asılıdır. Nizami saray həyatından, tarixi hadisələrdən, ülvü məhəbbətdən, ədalətdən, vətəndən, ideal hökmdar obrazı yaratmaqdan və.s və i.a mövzu seçən mütəfəkkir şairlərdəndir. Nəzəri cəhətdən poetika şairin yalnız ədəbi yaradıcılıq qaydalarına necə əməl edib-etməməsi ilə qalmır, eyni zamanda onun bədii zövqünü, dünyagörüşünü və sənətkarlıq xüsusiyyətlərini qiymətləndirmək işində də müəyyən rol oynayır.

Ədəbi aləmdə elə yazarlar vardır ki, onlar nəinki mövcud ənənələri davam və inkişaf etdirir, hətta yeni-yeni orijinal kəşfləri ilə onu zənginləşdirib, yeni inkişaf yoluna yönəldirlər. Dahi Nizami Gəncəvidən təkcə onun fərdi yaradıcılığını öyrənmək üçün yox, həm də Azərbaycan ədəbiyyatının yeni nailiyyətləri ilə dərinlən, plüralizm, demokratiya və müstəqilliyin sözə meydan verdiyi zamanda ədəbiyyatşünaslığımızı zənginləşdirmək naminə danışımaq lazımdır. “İtlə dostluq et, camağı əldən qoyma”- deyib atalarımız, qonşularımız, hətta başqaları da Nizami Gəncəvinin özününküləşdirmək iddiasından əl çəkmir, bu gün də orta məktəb dərslərlərində Gəncəli Nizamini öz şairləri kimi tədris edirlər.

Baxmayaraq bu barədə yüzlərlə (yerli, xarici) tədqiqatçı alimlər dəqiq

mənbələrə istinadən tutarlı faktlarla bu yanlış məsələyə münasibət bildirmişlər. Akademik, şərq elmlərinin bilicisi Yuri Nikolayeviç Marr (1893-1935) yazırdı: “...Bəşəriyyət tarixində və bütün dünyada hələ indiyə qədər həkim Nizami Gəncəviyə bərabər başqa şair yaranmamışdır. Nizami Gəncəvi tayı-bərabəri olmayan Azərbaycan şairidir. Nizami hökmdarlarla deyil, hökmdarlar Nizami Gəncəviyə pərəstiş etmişlər. Azərbaycan mühitində yaşayıb-yaradan Nizami İran şairi deyildir”.

Hətta yaxın zamanlarda belə bizə (ümumən, Nizamişünaslığa) mübahisəli görünən, heç bir özüllü fakta söykənməyən “yazı” lara da rast gəlinir.

Tanınmış Nizamişünas alim, professor Xəlil Yusifli neçə illər öncə yazılan bir kitabla (“Amerika alimi Maykl Barinin “Nizaminin “Yeddi gözəl”inə şərh” kitabı haqqında bəzi mülahizələr” məqaləsinə (Nizami Gəncəvi, almanaxı, Bakı, 2019, səh.56-63) münasibət bildirərək ciddi faktlara istinadən məşhur Amerika şərqşünası Maykl Barinə tutarlı cavab vermişdir.

Professor Xəlil Yusifli Maykl Barinin neçə il öncə Gəncədə olması, ziyalılar qarşısında farsca “Nizami Gəncəvi və miniatür sənəti” mövzusunda mükəmməl bir məruzə ilə çıxış etməsini bildirir. “Həmin görüşdən sonra bu hörmətli alim 1385-ci ildə (miladi, 2006) Tehranda farsca çap olunmuş “Maykl Barinin Nizaminin “Yeddi gözəl”inə şərh” kitabını mənə hədiyyə etdi”,- deyərək kitabda doğru görünməyən, nizamişünaslığa qara ləkə gətirəcək məsələlərə münasibət bildirmişdir. Elm aləmində Nizami Gəncəvinin köklü bir gəncəli olması fikri Maykl Barin tərəfindən təzkib edilir. Ameri-

kalı kitabın ilk səhifələrində yazır ki, “... Əsərini 1487-ci ildə Heratda yazan farsdilli şairlərin tərcümeyi-halını qələmə alan Dövlətşah onun (yəni Nizaminin) atasının əslini müqəddəs Qum şəhərinə bağlayır. O qədər mötəbər olmayan rəvayətlərə görə, Nizami ilk uşaqlıq illərini bu şəhərdə keçirmişdir”. Nizamişünas tədqiqatçı X.Yusiflin yazdığı məqalənin məntindən aydın olur ki, “...Biz Maykl Barinin Dövlətşahın ünvanına yazdığı bu fikri haradan götürdüyünü deyə bilmərik. Ancaq həqiqət budur ki, Dövlətşah Səmərqəndinin “Təzkirə”sində belə bir fikir yoxdur. Onun “Təzkirətüş-şüəra” əsərində “Arif Şeyx Nizami Gəncəvinin zikri” adlı başlıq altında oxuyuruq: “Onun doğulduğu şərfli yer Gəncədir.” İqlimlər arasında o vilayətin adı Cənə yazılır. Dövlətşah Nizamidən danışarkən heç yerdə Qum adı çəkmir. XIII-XV əsrlərdə yaşamış M.Ofvi, Z.Gəzvini, Ə.Bakuvi, Ə.Cami, Ə.Nəvai, o cümlədən Dövlətşah Səmərqəndi Nizamidən ancaq və ancaq bir Gəncə əhli kimi danışırlar”.

Bilməyərək, yoxsa “düşünül-müş” şəkildə Maykl Barinin əsassız iddialarına professor X.Yusifli aydınlıq gətirmişdir.

(Davamı var)